

Милана М. Љубичић¹
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за социологију
Београд (Србија)
Жељка Г. Кошутић²
Институт за ментално здравље
Београд (Србија)

УДК 316.644:613.86-053.6(497.11)"2015/2018"
159.922.8
316.356.2-053.6(497.1)"2015/2018"
Оригинални научни рад
Примљен 09/02/2019
Прихваћен 11/03/2019
[doi: 10.5937/socpreg53-20499](https://doi.org/10.5937/socpreg53-20499)

ОБИЉЕЖЈА ТРАНЗИЦИЈЕ У ОДРАСЛО ДОБА МЛАДИХ СА ПРОБЛЕМИМА У МЕНТАЛНОМ ЗДРАВЉУ

Сажетак: У раду ће бити ријечи о одликама транзиције у одрасло доба младих са проблемима у менталном здрављу. Страна, а поготово домаћа научна истраживања о томе како ови млади досежу одраслост и да ли се у том погледу разликују у односу на своје клинички неупадљиве вршњаке, изузетно су ријетка. Циљ наше анализе је одатле био да опишемо карактеристике одрастања младих људи са дијагнозом менталног поремећаја. У грађењу концептуалног оквира студије пошли смо од интегративно-системског модела транзиције. Ријеч је о моделу који уважава и тзв. структуралне и субјективне маркере одраслости. Прву групу чине објективно видљиви показатељи мјеста на скали одрастања. Друга група показатеља се тиче степена остварене субјективне независности младе особе у односу на родитеље. Претпоставка од које смо у истраживању пошли је да упоредо са освајањем структуралних показатеља одрастања, расте и субјективна независност младих. Узорком смо обухватили 50 испитаника – корисника психијатријских услуга Дневне болнице Института за ментално здравље у Београду. Подаци су прикупљени помоћу упитника и обрађени примјеном статистичких метода. Налази су показали да су испитаници високо зависни од својих родитеља: финансијски, стамбено и емоционално. Транзиција ка одраслом добу ових младих је отежана, а посебно треба да забрине то што су, у поређењу са млађима, у узорку старији испитаници зависнији од родитеља по свим анализираним показатељима мјеста на скали одрастања. На будућим продубљенијим истраживањима је да се посебније позабаве узроцима и посљедицама одоцњелог и/или заустављеног процеса одрастања младих са дијагнозом менталног поремећаја.

Кључне ријечи: млади, ментални поремећај, досезање одраслости, структурални маркери, субјективни показатељи

Увод

Питање одрастања је постало актуелно у друштвеним наукама, нарочито у социологији, током друге половине XX стољећа, које не без разлога називају -

¹ milanaljubicic@yahoo.com

² zeljka.kosutic@gmail.com

вијеком омладине (види: Љубићић, 2012). Захваљујући оваквом научном интересу и прегнућу, располажемо знатним корпусом знања о транзицији у одрасло доба.

Један број аутора заступа мишљење да се одрастање младих у савременим друштвима не разликује од одрастања њихових родитеља и да подразумијева освајање тзв. традиционалних маркера транзиције.³ Да би се неко сматрао одраслим неопходно је да заврши школовање, оствари финансијску и резиденцијалну самосталност, те да уђе у брак. Једино условно названо одступање од ове утабане путање тиче се одлагања кључних догађаја⁴ (Roy et al, 2013), и то због макросистемски индукованих притисака/могућности које погађају младе у савременом свијету (види: Љубићић, 2012).

Други, пак, сматрају да је одрастање у данашњим друштвима дестандардизовано и индивидуализовано, нелинарно. Односе између родитеља и младих сада карактерише кретање између сарадње и међузависности у различитим сферама живота⁵ (Stanojević, 2012, Tomanović, Stanojević, 2015: 41). Тако данас млади људи не само да касније напуштају родитељски дом, већ су склонији да се врате кући услјед (не)прилика на тржишту рада и посљедичне финансијске зависности у односу на родитеље (Roy et al, 2013).

Трећа група аутора наглашава да је транзиција у одрасло доба субјективан процес у којем тзв. структурални маркери нису од кључне важности. Наиме, ако је судити по Arnett (2000), у досезању одраслости⁶ (emerging adulthood) много значајнију улогу има то да ли млади човјек преузима одговорност за своје поступке и да ли самостално доноси одлуке (види: Galambos, Darrah, Magill-Evans, 2007). Тако, да ли је млада особа одрасла или није откривају одговори на два питања: Да ли се осјећаш одраслим? Шта то за тебе значи?

Но, и поред развијених теоријских модела и бројних истраживања која су се бавила транзицијом у одрасло доба, зачуђујуће мало знамо о томе како тече овај процес у случају младих са менталним проблемима. Ова је тема отворена тек крајем '90. година XX вијека и то из прагматичних разлога⁷ (види: Gralinski-Bakker et al, 2005). Истраживања⁸ у овој области су иницирана економском логиком – потребом да се смање трошкови лијечења и третмана ментално обољелих младих људи. Будући да се са менталном болешћу на

³ На овом мјесту морамо подсетити на важну, у научним студијама потврђену чињеницу да је одрастање младих и културолошки посредовано. Наша земља нпр. припада групи јужноевропских земаља за које је карактеристично да млади родитељски дом напуштају касније (види: Tomanović, Ignjatović, 2010).

⁴ Што је само друго име за маркере одраслости.

⁵ У либерално-капиталистичким друштвима, у времену у којем се велича лична аутономија и индивидуализам, млади човјек је током процеса одрастања, парадоксално, присиљен да се ослања на породичне ресурсе (види: Tomanović, 2012, Tomanović, Stanojević, 2015: 41).

⁶ Досезање одраслости подразумијева истраживање идеја, могућности и животних стилова, и носи важне изазове: развој зрелог погледа на себе, прављење животних избора (нпр. између едукације и заснивања радног односа), одлазак из родитељског дома, заснивање емоционалних веза. Ријечју, доношење самосталних одлука и прихватање одговорности за себе.

⁷ Ментална болест се најчешће јавља у адолесценцији, високо је инвалидизирајућа (види: Karpur et al, 2005), а цијена коштања њеног третмана и превенције је изразита (<https://www.nimh.nih.gov/health/statistics/schizophrenia.shtml>).

⁸ Истраживања су углавном фокусирана на испитивање кључних транзиционих застоја и на евалуацију програма државних сервиса који опслужују младе са менталним проблемима.

глобалном нивоу сусреће између 10 и 20% адолесцената (<http://www.who.int/news-room/fact-sheet/detail/adolescent-mental-health>), оваква је брига разумљива.

Иако још увијек ријетка, истраживања указују да је транзиција у одраслост младих са проблемима у менталном здрављу и индивидуално варијабилна и диверзификована (види: Gralinski Bakker et al, 2005) и отежана низом фактора. У поређењу са својим вршњацима без дијагнозе менталног обољења, они далеко теже освајају тзв. традиционалне маркере одраслости. Тако када је ријеч о образовању, налази студија показују да више од 60% ових младих не заврши средњу школу (Davis & Vander Stoep, 1997), а крајње је поражавајући податак да је вјероватноћа да ће они са психичким поремећајем до краја довести започети процес образовања, око 14 пута нижа у односу на њихове вршњаке без дијагнозе (Vander Stoep et al, 2010).

Други важан маркер успјешног уласка у одрасло доба - запослење, у савременом свијету је тешко остварив за све младе⁹ (види: Tomanović, Stanojević, 2015), а посебно оне са менталним проблемима (Gralinski-Bakker et al, 2005), чак и у високо развијеним земљама какве су Француска, Велика Британија и Њемачка¹⁰ (Marwaha & Johnson, 2004). Процјењује се да је вјероватноћа да буду запослени 4 пута мања у поређењу са њиховим вршњацима без менталне болести (Gralinski-Bakker et al, 2005), као и да је њихов радни статус изразито несигуран (види: Karpur et al, 2005) и онда када раде у заштићеном сетингу (Davis & Vander Soep, 1997).

Када је ријеч о резиденцијалним приликама младих са потешкоћама у менталном здрављу, уочава се значајна стамбена зависност (Roy et al, 2013). Иако млади, независно од стања менталног здравља, перципирају стамбену самосталност као важну и социјално нормирану карику на путу одрастања, они са менталним проблемима значајно чешће живе са родитељима без намјере да се одселе. Чешће се враћају и/или планирају да се врате у родитељски дом након самосталног живота, чак и када су резиденцијално независни нпр. када живе у заједничким становима.¹¹ С друге стране они који су остварили стамбену независност у односу на родитеље, најчешће такву одлуку не доносе сами. Тако се дешава да младе људе који пролазе кроз психотичну епизоду без њихове воље ван родитељског дома измјесте други: родитељи и/или терапеути (Roy et al, 2013). Коначно, овако одвојени, сусрећу се са читавим низом комплексних изазова, који се косе са њиховом способношћу да без помоћи и подршке значајних фигура успјешно ријеше развојне задатке, што може резултирати¹² негативним животним исходима (Davis & Vander Stoep, 1996, стр. 13).

⁹ На примјер, по подацима за 2014. годину у 34 посматране земље, незапосленост младих (15-24 године) је била испод 10% искључиво у пар земаља. Ријеч је о Јапану, Њемачкој, Норвешкој и Исланду, док се Србија нашла међу земљама са највишим процентом незапослених младих (47.1%) уз Грчку и Шпанију (Eurostat, 2014, ро: Tomanović, Stanojević, 2015).

¹⁰ По подацима за 2000. годину ова стопа се у случају клинички неупаљиве популације кретала од 71% у Великој Британији, 62.2% у Француској и 65.4% у Њемачкој (види: Marwaha & Johnson, 2004).

¹¹ Институционално су смјештени по правилу они млади чије су породице економски угрожене (Gralinski-Bakker et al, 2005).

¹² Пред младима, независно од тога да ли имају менталних проблема или не, задатак је да развију психолошку аутономију, ревидирају однос са родитељима, развију и одрже блиска пријатељства и науче низ вјештина потребних да би изашли на крај са социјалним, емотивним и финансијским потешкоћама.

Да у стицању статуса одраслога посебно мјесто заузима партнерство, свједоче налази низа студија. Подједнако као и њихови вршњаци без дијагнозе, и млади са психичким потешкоћама себе перципирају као значајно одраслије уколико су у стабилним емоционалним везама и ако су остварени у родитељским улогама (Overbeek et al, 2003). Но, како је целибатерство међу овим младима изразито (Davis & Vander Soep, 1997), чини се да овај традиционални маркер одраслости тешко освајају.

С друге стране, утјешно је знати да налази неких студија (види: Gralinski-Bakker et al, 2005) упућују на закључак да један број младих са дијагнозом менталног поремећаја успјешно оконча образовање, пронађе посао, реализује партнерску везу, стамбено се осамостали и коначно - постане родитељ. Овакви позитивни живо-тни исходи се чешће сусрећу код образованијих младих људи из материјално боље стојећих породица. Ријеч је о младима који нису склони ризичним понашањима (нпр. злоупотреби психоактивних супстанци; види и: Dragišić Labaš, 2012a), чији су животни циљеви реалнији, а они сами спремнији прихватити одговорност за своје поступке. Ваља казати и то да међу предикторе успјешно окончане транзиције спада и дијагноза болести¹³ (Davis & Vander Stoep, 1997). Тако млади људи са афективним поремећајем имају завидан ниво функционалности у поређењу са онима са поремећајем понашања, а посебно са онима код којих је пронађено да болују од психозе.

Сазнања о томе на који начин ови млади перципирају своје мјесто на путањи одрастања, далеко су малобројнија у односу на она која се тичу претходно помињаних традиционалних маркера. Додајмо да веома мало знамо о још једном аспекту досезања одраслости. Ријеч је о стицању психолошке аутономије младих у односу на родитеље - процесу током којег се истражују нове области интересовања, провјеравају компетенције, праве избори.

На основу налаза студија које за предмет нису имале истраживање транзиције у одраслост, али су је узимале као репер у креирању породичне динамике, може се с извјесношћу тврдити да је психолошко одвајање од родитеља високо компромитовано болешћу младе особе (Kins, Soenens, Beyers, 2012 ; Vujović, 2013)). Природа болести сматра се, утиче на компетентност младих са дијагнозом менталног поремећаја да преузму низ социјалних улога које описују одрасле, а томе свакако доприноси и одсуство системске подршке (Overbeek, 2003). Такође, неријетко је присутна амбиваленција према напуштању улоге (зависног) дјетета, па чак и улоге обојелог (види: Ivanović, 1989). У поређењу са својим вршњацима без симптома менталне болести, овим младим људима се приписује мања способност контроле импулса, постављања реалистичних циљева, смислене реакције и предвиђања посљедица властитог дјелања. Сматра се да се не могу самостално изборити са свакодневним проблемима, те их родитељи неријетко интрузивно контролишу.¹⁴ Присутна је и стална опасност да се покушај младе особе да се индивидуализира

¹³ Профилисање је засновано на скали која мјери степен самосталности с обзиром на: школско постигнуће, радни статус, стопу хапшења, рецидивизам, изворе прихода и резиденцијални статус у лонгитудиналној перспективи (трогодишње праћење).

¹⁴ Налази *National Comorbidity Study* потврђују да су родитељска брига и препротективност, уз родитељски ауторитаризам, значајни предиктори менталног нездравља код опште популације (Overbeek, 2003).

– освоји аутономију у односу на родитеље, дезавуише и препозна као симптом болести. Оваква процјена доводи до очекиваног исхода - контрола над понашањем и свим аспектима живота младе особе се појачава, а такав намећући надзор је у супротности са очекиваним и функционалним промјенама релационе динамике – граница, хијерархије и улога у породицама са адолесцентима (Milojković, Srna, Mićović, 1997; Dragišić Labaš, 2012b). Изостанак родитељске флексибилности, неприкосновеност њиховог ауторитета и свеprisутна контрола, уз одсуство дозволе дате младој особи да освоји независност чак и кроз побуну, има негативне посљедице – (ниско) школско постигнуће, потом (исто такво) осјећање компетентности, (не) прихватање од стране вршњака, те склоност ризичном понашању (види: Soenens & Vansteenkiste, 2010). Све то узев заједно боји и споља видљиву путању у одрасло доба: изоловани, остају без социјалног капитала¹⁵, ријетко ступају у емоционалне везе, а мањка им и интерперсоналних и стручних вјештина неопходних да заснују радни однос. Другим ријечима, ови млади су у високом ризику да остану заглављени на путу одрастања захваљујући како системским препрекама, тако и породичној динамици, која је креирана (и) око њихове болести.

Циљ и истраживачка питања

Ова у основи пионирска и експлоративна студија је за најопштији циљ имала да опише одлике транзиције у одрасло доба младих људи са дијагнозом менталног поремећаја. Посебнији циљеви су били да утврдимо колико далеко су ови млади отишли у освајању спољашњих маркера транзиције у одрасло доба, у којој мјери се у субјективном смислу осјећају зависним од родитеља, као и да истражимо какав значај за њих има досезање одраслости. Пошли смо од хипотезе која је нашла своју потврду у истраживањима о повезаности између споља видљивих маркера одраслости и субјективне перцепције независности у односу на родитеље (види: Dragišić Labaš, Ljubičić, 2012). Наша претпоставка је да упоредо са освајањем структуралних показатеља, тече и процес стицања субјективне независности.

За концептуални оквир анализе одабрали смо модел којег смо назвали интегративно-системским. Овај модел интегрише тзв. традиционалне и субјективне показатеље одраслости. Прва од наведених димензија описа је заснована на четири споља видљива маркера одраслости (Табела 1). Ријеч је о: завршетку школовања, запослењу, стамбеном осамостаљивању и заснивању стабилне везе/брака.

У креирању субјективне димензије одраслости послужили смо се постулатима системске породичне теорије и терапије, чији се концепти кључни за наше истраживање, могу сажети на овакав начин. Одростање је један од очекиваних стресора који погађа породични систем и захтјева промјене породичне хијерархије

¹⁵ Ослањају се на подршку породице, које су по правилу вишеструко депривирани: и по питању менталног здравља других чланова, и у материјалном погледу, и у погледу породичне структуре. Једна од студија тако показује да 27% породица ових младих живи испод границе сиромаштва. Судећи по налазима истраживања на које се позивају Davis и Vander Stoep (1996) ови млади (40-44%) у изненађујуће високом проценату живе у једнородитељским породицама у поређењу са њиховим вршњацима (24%) без дијагнозе.

и укључује стицање независности младих у односу на родитеље. Успјешан исход транзиције у одрасло доба подразумијева да су чланови породице окончали низ развојних задатака, од којих истичемо два посебно битна: 1. родитељи су одустали од интрузивне контроле и надзора над својим потомцима, и дозволили им да самостално доносе одлуке; а 2. млади су се људи ослободили изразите емоционалне зависности у односу на мајке и очеве и изборили за егалитарнији однос са родитељима.

Да бисмо описали субјективну (не)зависност, анализирали смо перцепцију наших испитаника о томе да ли су се десиле, и којег су смјера промјене у односу са родитељима у домену родитељске контроле и личне аутономије (Табела 1). Родитељски ауторитет смо описали помоћу тврдњи које се односе на степен: егалитарности са родитељима и слободе у исказивању мишљења, те дозволе вербалног изражавања неслагања. О аутономији испитаника смо закључивали на основу тврдњи које описују степен: слободе од родитељске контроле, емоционалне зависности и самосталности у доношењу одлука. Да бисмо ухватили процес кретања младе особе на путу одраслости, у анализу смо увели и временске одреднице. На тај начин - компарирајући присуство одређених обиљежја у временској перспективи детектовали смо два типа кретања (ка зависности и ка одраслости) и два типа статуса (изразито завистан, изразито самосталан) на условно речено скали субјективне независности.

Будући да је наше истраживање у домаћим оквирима пионирско, нисмо провјеравали хипотезе. Умјесто тога усвојили смо став истраживачког незнања и анализу усмјеравали истраживачким питањима: 1. Које објективне маркере одраслости су освојили наши испитаници?; 2. Да ли, и које препреке идентификују у досезању самосталности?; 3. У којој мјери су задовољни својим животом у професионалном, породичном и емоционалном смислу?; и 4. Какав је њихов статус на скали субјективне димензије одраслости?

Ток, узорак и инструменти истраживања

Овој студији претходило је пилот истраживање чији је циљ био да се упознамо са кључним обиљежјима транзиције младих са проблемима у менталном здрављу. Реченом студијом смо обухватили чланове социотерапијског Клуба младих који дјелује у склопу Клинике за психијатријске болести „Др Лаза Лазаревић” у Београду. Ријеч је о седам дјевојака и три младића, старих између 20 и 35 година, са дијагнозом психозе. Обухват испитаника је био готово потпун, а налази су недвосмислено указали на застој у транзицији ка одраслом добу, и то како на нивоу објективних, тако и у погледу субјективних показатеља одраслости.

Имајући на уму значај ове теме и нимало охрабрујуће налазе до којих смо дошли, те квантофрену научну моду, одлучили смо да истраживање поновимо на већем узорку. Овог пута узорак је чинило 50 испитаника, 24 младића и 26 дјевојака, старих између 18 и 30 година. Ријеч је о корисницима услуга Дневне болнице за адолесценте Института за ментално здравље у Београду код којих је дијагностификован поремећај са или без симптома психозе.

У оба истраживања коришћен је дио упитника групе истраживача са Филозофског факултета Универзитета у Београду, којим је испитивана транзиција

у одрасло доба младих у Србији у оквиру пројекта *Изазови нових друштвених интеграција: концепти и актери*.¹⁶ За потребе нашег истраживања користили смо онај дио инструмента који се односи на транзиције у одраслост – догађаје, планове и аспирације, те на психолошку сепарацију. Наиме, субјективну димензију одраслости смо процјењивали помоћу неколиких тврдњи са Хофманове скале психолошке сепарације. У односу на првобитну верзију, упитник који су попуњавали наши испитаници је знатно скраћен и прилагођен потребама ове студије. Добијени подаци су шифрирани и обрађени у СПСС програму верзија 18. Због обима узорка нису коришћене сложеније статистичке анализе, уз изузетак хи-квадрат теста помоћу којег смо испитивали постојање статистички значајне повезаности између варијабли.¹⁷

Истраживање је спроведено маја 2015, а друга фаза истраживања је спроведена током октобра и новембра 2018. године.

Резултати анализе

Структурални показатељи одраслости

Споља видљиво мјесто на којем се налазе наши испитаници на путу ка одраслом добу смо описивали помоћу четири кључна догађаја у транзицији. Ријеч је о образовању, радном статусу, стамбеној (не)зависности у односу на родитеље и партнерском/брачном статусу.

Показало се да највећи број испитаника – њих 24 или 48% има средњошколско образовање. Гимназију је завршило 18, основну школу троје, а петоро наших испитаника је више и високообразовано (Табела 2). У процес стицања вишег и високог образовања у тренутку истраживања је било укључено 11 испитаника.

Поредећи степен образовања испитаника и њихових родитеља, примјетили смо и један, у односу на општу популацију, супротан тренд (види: Мојић, 2012). Наиме, виши степен формалног образовања имају родитељи наших респондента, и то подједнако и очеви и мајке (Табела 2). Објашњење оваквог стања ствари би ваљало тражити у раном почетку болести које је могла да утиче на одлуку о наставку школовања. Да ова теза може имати основа говори и чињеница да је од 18 младих са завршеном гимназијом – ријеч је о статусу који подразумева укључивање у процес стицања вишег/високог образовања, даље школовање наставило само њих пет.

Радни статус наших испитаника је неповољан. Запослено је осморо, од тога четворо обавља послове у својој струци, док је троје ангажовано на ниже квалификованим радним мјестима. Повремене послове обављају три студенткиње. Шеторо је добило/дало отказ и у тренутку истраживања су били незапослени, а половина наших испитаника никад није била радно ангажована (Табела 3). То су млади људи који су изашли из образовног процеса: од њих 25, 21 је завршило средњу стручну школу или гимназију, док је двоје високо образованих.

¹⁶ Овај пројекат финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹⁷ У раду су навођене готово искључиво статистички значајне вриједности теста са циљем мањег оптерећивања текста.

Као логично поставило се питање да ли постоји повезаност између узраста и радног статуса? Претпоставили смо да су старији испитаници чешће у радном односу у поређењу са оним млађима, а да бисмо то утврдили узорак смо подијелили на двије старосне подгрупе: оне старе од 18 до 24 (млађи, њих 29) и оне на узрасту од 25 до 30 година (старији испитаници, 21). Показало се да не само да нема разлика у погледу радног статуса испитаника различите старости ($\chi^2=12.567$, Cramers'V=0.506, $p=0.083$), већ и да су међу онима који никад нису били радно ангажовани, процентуално гледано заступљенији у узорку старији испитаници.

С друге стране, статус незапосленог лица највећи број наших испитаника – њих 23, не настоји да промјени. Они који активно траже посао то најчешће чине преко омладинске задруге (9), пријатеља и рођака (6), и далеко ријеђе преко Националне службе за запошљавање (4) и огласа (3).

Сопствене приходе: плату, породичну пензију и стипендију, има нешто мање од трећине испитаника [Табела 4]. Остали у финансијском смислу у потпуности зависе од родитеља, браће и сестара. Додајмо да чак 80% испитаника има очекивање да им родитељи материјално помажу и у будућности, и то без разлике и старији и млађи ($\chi^2=0.029$, Cramers'V=0.029, $p=0.841$).

Овај налаз говори у прилог тези да већина наших респондента рачуна на неформалне мреже. Готово сви они (њих 45 или 90%) своје родитеље препознају као особе којима би се обратили за помоћ у случају материјалне оскудице. О значају овог налаза свједочи и то да би се на помоћ званичних стубова подршке – установа, ослонио само један испитаник, и то само зато јер своју породицу перципира као високо дисфункционалну.

Имајући на уму то да је већина наших испитаника без прихода, као логично нам се наметнуло питање да ли финансијска зависност респондента представља економски терет за породицу. Ако је судити по самопројени материјалног статуса може се извести закључак да издржавање радно неангажованог члана, за већину породица не представља терет. Преко 75% испитаника своју породицу описује као добро, врло добро и одлично материјално ситуирану. Осталих 11 материјално стање својих породица виде као лоше и веома лоше [Табела 5].

С друге стране, налаз да своју породицу испитаници сматрају добро (25), врло добро (9), а четворо чак и одлично ситуираним, можемо довести у питање на уму имајући факт да њихови родитељи по свој прилици не заузимају високе друштвене позиције. Ријеч је о томе готово 10% очева и дупло већи проценат мајки нису запослени, већина обавља радничка занимања (око трећине очева и нешто мање од трећине мајки), док више друштвене положаје које би могла описати радна позиција очева и мајки стручњака, заузима тек петина родитеља [Табела 6]. Коначно, детаљнија анализа ће показати да уобичајени налаз да лошије материјално стојећи свој материјални статус процјењују бољим, и обрнуто, стоји и у случају наших испитаника. Пронашли смо тако да материјални статус своје породице далеко бољим виде они испитаници чији су родитељи незапослени или обављају радничка занимања, него респонденти чији су очеви и мајке на позицијама стручњака.

Уз изузетак једног, сви наши испитаници су стамбено зависни од својих очева и мајки. Наиме, сви они живе у домаћинству заједно са једним или оба своја родитеља.

Такав статус је за 22 (44%) у потпуности прихватљив, док би остали вољели да се у том погледу осамостале. Ипак, са родитељима остају живјети због тога што немају средстава да се одселе (11), зато што им је неопходна родитељска помоћ (7), зато што родитељи од њих зависе (4) или сматрају да треба да и даље живе заједно (1), или пак због тога што испитанци не желе да живе сами (1) [Табела 7]. Треба подвући и то да постоји значајна статистичка разлика између испитаника различитог узраста: да се осамостале је у значајно већој мјери важно старијим испитаницима, док млађи значајно чешће бирају опцију да живе са родитељима ($\chi^2=0.563$, Cramers'V=0.491, $p=0.003$).

Само шесторо очекује да ће у наредних годину дана доћи до значајних промјена по питању стамбеног статуса. Остали сматрају да ће остати да живе са својим родитељима. За петоро ових младих људи такав резиденцијални статус је сасвим прихватљив - они и не желе да живе одвојено. Остали су идентификовали кораке које је потребно предузети да би се стамбено одвојили [Табела 8]. Већина процјењује да би се могли осамосталити тек након окончане професионалне и/или образовне транзиције. Резиденцијалној самосталности по њима би морала претходити финансијска стабилност (Да имам сталан посао, приходе) (40%) или завршетак започетог образовања и добијање посла (11%). Шесторо респондента своју резиденцијалну независност везује за стање менталног здравља, односно стицање психолошке зрелости. Посебну пажњу заслужује одговор једног од респондента који мисли да у његовом случају осамостаљење у односу на родитеље није могуће [Табела 8]. Објашњава због чега. Каже да је на себе преузео низ породичних обавеза и увјерен је да би се породица распала када би он одбацио ову своју одговорност.

Сва је прилика да је породица кључна тачка ослоноца овим младим људима. Они тако упитани да ли би се, и са којим проблемима, могли сусрести у наредних годину дана наводе: незапосленост (6), материјалну изнудицу (1), зависност од родитеља (8), усамљеност (9) или чешће, све побројано (14) [Табела 9], а као особе за подршку идентификују родитеље. Од њих очекују помоћ како у материјалном и стамбеном, тако и у емоционалном погледу. У прилог закључку да за наше респонденте породица представља не само примарну, већ можда чак и једину мрежу подршке, говори и то што значајан проценат ових младих људи именује усамљеност (18%) или усамљеност удружену са другим егзистенцијалним бригаама (28%) као кључни проблем са којим ће се сусрести у будућности. Да је усамљеност изразита потврђује чињеница да своје слободно вријеме проводе сами (48%), тако што спавају и/или се досађују (32%), претражују интернет и играју игрице (20%), читају (16%), или у друштву члана породице (26%). Заправо, са пријатељима слободно вријеме проводи само њих осморо. Вјерујемо да је оваква реалност тешко прихватљива нашим испитаницима, о чему говори њихово настојање да своју свакодневицу представе у бољем свијетлу. Ево и како: упитани да одговоре у којој мјери су задовољни односом са својим пријатељима, више од половине оних испитаника који вријеме проводе сами (13 од 24) одговара да су углавном или веома задовољни односом са пријатељима, упркос томе што у такве релације – не улазе.

Када је ријеч о емоционалном статусу, проналасимо да је петина испитаника у стабилним везама (њих 12), односно браку (1, али не живе заједно). Једну или више краћих веза је у посљедњих годину дана реализовало деветоро испитаника,

док је нешто око трећине већи дио године било само. Када се потоњима дода и оних осморо који нису остваривали партнерске везе, проценат испитаника који су били читаву или највећи дио године сами се пење на 44% (Табела 10). Међу овим, условно речено, усмаљеним младим људима, проналазимо већи број младића (13) него дјевојака (8) и чешће - старије испитанике.¹⁸

Налаз о томе да преко половине младих који су у партнерским везама очекује да ће у наредних годину дана прекинути ове релације, независно од тога да ли су процјењене као стабилне или не, треба да забрине. Деветоро, међу којима су најбројнији они који су највећи дио године били сами, очекују да ће пронаћи адекватног партнера, а двоје да ће реализовати низ необавезујућих веза. Чак осморо нема очекивања у односу на промјену свог емоционалног статуса, а највећи број младих који нису улазили у партнерске односе је увјерено да ће и у наредној години бити сами (Табела 11).

Велика већина: њих 64% није задовољна својим емоционалним статусом. Детаљнија анализа показује да се међу овим незадовољнима налазе старији, потом они испитаници који нису у емоционалним везама, било да су их раскинули (4 од 6) или их никад нису реализовали (7 од 8), или су улазили и излазили из кратких веза (6 од 9). Очекивано, задовољнији емоционалним статусом су млади у дугим везама (8 од 11).

Иако је више од половине наших испитаника само – без партнера, већина (41) жели засновати своју породицу. Процентуално гледано старији испитаници чешће изражавају овакву жељу него они на млађем узрасту. За све њих породична транзиција представља знак зрелости (17), начин да се пронађе његоваатељ (6), сврха живота (5), док двоје на такву одлуку подстичу усвојене друштвене норме (*тако треба*), односно родитељи. Посебно подвлачимо да за петину испитаника (њих 11), и то чешће оних старијих по узрасту, стварање породице представља начин да се избјегне самоћа (Табела 12).

Субјективна димензија досезања одраслости

Подсјетићемо: субјективну перцепцију статуса смо описали помоћу двије димензије. Прву смо назвали родитељски ауторитет, а она се односи на спремност испитаника да уздрмају породичну хијерархију кроз изражавање неслагања са родитељима, одбрану својих ставова и довођење у питање то да мајке и очеви знају све најбоље. Друга димензија описује степен освојене аутономије испитаника у односу на родитеље у доменима: доношење самосталних одлука, (не)слобода у односу на родитељску контролу и ексцесивна потреба за добијањем одобравања од стране очева и мајки (емоционална контрола). На основу ових индикатора описали смо и четири позиције на којима се налазе испитаници на скали условно названо субјективне одраслости. То су: потпуна зависност и потпуна независност - ријеч је о статусима који се не мијењају протоком времена, а који описују породичне релације као дисфункционалне (ригидне и хаотичне), те процесима у којима ис-

¹⁸ Изостаје статистички значајна повезаност између емоционалног статуса и варијабли: пол и старост испитаника.

питаници постају зависнији (дисфункционално кретање) или стичу независност у односима са родитељима (очекиван и функционалан процес).

Када је ријеч о перцепцији родитељског ауторитета проналазимо сљедеће (Табела 13). Мање од половине испитника, њих 18, своје родитеље доживљава као особе које не дозвољавају да се њихов ауторитет доведе у питање. За петнаесторо родитељи су одувјек били неприкосновени ауторитети, а троје је у међувремену изградило овакав став. Промјена која би могла да опише освајање егалитарности са родитељима на функционалан начин, десила се у случају 13 испитаника - родитељи сада више не захтевају да се њихова ријеч беспоговорно поштује. С друге стране, мора се подвући да очеви и мајке за највећи број респондента (њих 18) никад и нису представљали такве ауторитете. Уочено упућује на два могућа закључка: да је на дјелу тзв. пермисивно родитељство и да је у породици присутан хијерархијски дисбаланс.

Потом, налазимо да већина испитника (њих 27) није спремна да пред родитељима изрази мишљење које би могло да доведе до конфликта. Само за 12 бисмо могли казати да на функционалан начин освајају аутономију – они су током времена освојили овај аспект конфликтне независности, док је такву слободу увијек имало 11 испитника. Посебно, ваља подвући налаз да су старији ($\chi^2=7.818$, Cramers'V=0.399, $p=0.050$), и испитаници мушког пола ($\chi^2=8.635$, Cramers'V=0.416, $p=0.035$) у значајно већој мјери склони да се уздрже од изражавања својих ставова пред родитељима не би ли избјегли конфликте.

Вербално изражавање неслагања са родитељима је забрањено за 22 испитаника. За 16 конфронтација са очевима и мајкама никад није била опција, а за 6 је она искључена у садашњем тренутку. Осталих 28 се вербално супроставља родитељима. Од тог броја, дванаесторо је ове границе родитељског ауторитета у питање довело у скорије вријеме, док је за остале (њих 16) овакав вид одбране сопственог мишљења уобичајени начин функционисања, што може да говори о присуству хијерархијског дисбаланса у њиховим породицама.

Налази сегмента анализе који се односи на ауторитет упућују на сљедеће закључке: 1. највећи број респондентата је или потпуно зависан или потпуно независан у односу на родитеље; 2. далеко је ријеђе заступљен функционални начин кретања ка одраслом добу који се огледа у промјени породичне динамике у смјеру веће независности; док 3. најмањи број испитаника се креће од ниже ка вишој зависности. Варијабле: старост и пол, осим у случају дозволе да се изрази став супротан мишљењу родитеља, нису значајно повезане са начинима изазивања родитељског ауторитета. Виши степен условно речено конфликтне независности имају у узорку млађи испитаници и дјевојке. Поред тога, показало се и да изостаје значајна статистичка повезаност између ајтема који описују ауторитет, и структуралних показатеља транзиције у одрасло доба.

Када је ријеч о димензији аутономија (Табела 13), пријатно изненађује налаз да више од половине испитанка своје родитеље не сматра контролишућима: родитељи их никад нису надзирали на интрузиван начин, или у односу на вријеме када су респонденти били млађи, то чине у мањој мјери. За њих бисмо могли казати да им је пружена шанса за освајање статуса одраслих. Ипак, нешто више од трећине испитаника не дијели овакво искуство. Већина ових младих људи је под константним

надзором родитеља – у садашњем тренутку имају једнак статус као и када су били млађи. У случају петоро респондента уочава се промјена смјера зависности: родитељска контрола је сада израженија него што је то био случај раније.

Највећи број испитаника, њих око 73%, у садашњем тренутку самостално доноси одлуке о томе шта треба да раде. Већи број (22 њих) ову је привилегију имало одувјек, а 14 ју је освојило током одрастања. Могли бисмо казати да су потоњи учинили функционалан корак ка освајању субјективне самосталности у односу на родитеље. У случају преосталих испитаника (13), све одлуке доносе њихове мајке и очеви. У том погледу за десеторо се ситуација није мијењала од времена када су били мали, док је троје статус зависнијих стекло у посљедње вријеме.

Емотивна зависност од родитеља је изразита у случају половине испитаника. Ако њима додамо и оних осморо код којих је оваква потреба присутна од скора, проценат младих за које бисмо могли казати да су емоционално зависни од родитеља се пење на 67%. Остали, њих 16, су се током времена емоционално довољно одвојили од родитеља да им у садашњем тренутку или уопште, није (било) неопходно да се очеви и мајке сложе са њиховим одлукама.

Ова анализа говори у прилог томе да је: 1. највећи број испитаника освојио и/или увијек и имао аутономију у домену: родитељска контрола и доношење одлука. Наиме, већина испитаника је ослобођена интрузивног родитељског надзора и самостално доносе одлуке. Но, како је готово 70% ових младих људи емоционално изразито зависно од својих очева и мајки, претходни налаз морамо узети са извјесном резервом. Такође, треба подвући још један значајан налаз – на ајтемима помоћу којих је процјењивана аутономија, старији испитаници имају више скорове. Другим ријечима, ови респонденти показују виши степен зависности од родитеља.¹⁹ Када смо укрстили структуралне показатеље транзиције у одрасло доба и индикаторе аутономије, показало се да изостаје значајна статистичка повезаност, с једним изузетком. Пронашли смо наиме да значајно нижи степен аутономије по питању доношења самосталних одлука имају они испитаници који никад нису радили ($\chi^2=25.800$, Cramers'V=0.447, $p=0.040$).

Умјесто закључка

Истраживање карактеристика одрастања младих са проблемима у менталном здрављу није честа тема, ни у страним, а поготово не у домаћим научним истраживањима. Додајмо и то да се тематиком транзиције у одрасло доба по правилу баве социолози, којима је ријетко доступан приступ овој групи младих. Одатле, не чуди што је одрастање ове популације и у ширим оквирима, а поготово у нашој земљи потпуна непознаница. Због тога је ова дескриптивна анализа чији су сазнајни дometи и скромни, и у истој мјери драгоцјени – јер немамо других, почетни корак у расвјетљавању овог тамног поља.

Наш циљ је био описати обиљежја путање у одрасло доба младих са проблемима у менталном здрављу. Одрастање ових младих смо разумијели као процес споља видљивог помјерања на скали структуралних маркера и унутрашњег процеса одвајања од родитеља. Овај интергративно-системски модел смо изабрали

¹⁹ Мада не и статистички значајно.

за референтни оквир имајући на уму да процес одрастања није континуиран, нити једносмјеран, већ високо зависан до споља наметнутих избора/могућности, у великој мјери обликован културолошком, породичном и личном матрицом унутар које се одвија. Другачије казано, руку под руку са освајањем споља видљивих статуса одраслог, иде и унутрашње одрастање – одвајање од родитеља. Но, како на стицање статуса *бити одрастао* утиче и ментална болест, сва је прилика да је његово досезање у значајној мјери отежано.

Када је ријеч о освајању спољашњих маркера одраслости, налазимо да наши респонденти нису отишли далеко. Иако је процес образовања завршен за већину, осим за 11 који студирају, сви уз изузетак једног живе са родитељима, само осам је стално запослено, док остали никад нису заснивали радни однос или су добили/дали отказ. Углавном су сами - немају емоционалног партнера, а добар дио никад и није реализовало партнерску везу. С друге стране, већини је важно да се од родитеља осамостали. На мјесту зависности од родитеља их држе, по њиховим ријечима: финансијске неприлике, недовршен процес образовања, неопходност да се родитељима „нађу” и лична незрелост.

Када је ријеч о субјективној димензији одрастања, налазимо да преко половине отворено изражава неслагање са родитељима и не сматра да су родитељи неприкосновени ауторитети, а оваквом изазивању родитељског ауторитета су склонији у узорку млађи испитаници. Већина има или је у међувремену освојила слободу од родитељске контроле и значајан степен аутономије по питању доношења одлука. Ипак, налазимо да је преко 65% испитаника изузетно емоционално зависно од својих очева и мајки. Мора се подвући и то да се динамика у породицама ових младих људи релативно ријетко мијења на функционалан начин – стицањем веће независности младе особе у односу на родитеље. Далеко чешће, ови млади су у статусу који описује породичну динамику или као ригидну – зависни су од родитеља, или као хаотичну – породична хијерархија не постоји. С друге стране, забрињава то што старији испитаници показују нижи степен независности у односу на родитељски ауторитет и нижу аутономију. Сва је прилика да се не надају ни радној нити породичној транзицији, иако су образовани процес окончали. Немају социјалне мреже, веома су усамљени, вријеме проводе социјално изоловани, а родитељи су им једина тачка ослонца. Овакав налаз говори о специфичностима релационе динамике њихових породица и очекиван је с обзиром на објективну – стамбену и материјалну зависност ових људи.

Иако и ови млади, као и њихови вршњаци без дијагнозе менталног поремећаја представљају хетерогену популацију, вјерујемо да дијеле и неке заједничке карактеристике - и за једне и за друге заједнички је феномен одлагања одрастања или продужене младости. С друге стране, нама се као логичан намеће песимистичан закључак да су шансе младих са проблемима у менталном здрављу да досегну одраслост, незнатне. Оправдано је очекивати да ће и у будућности остати *заглављени између*: календарски већ одрасли, а у сваком другом смислу зависни.

Milana M. Ljubičić¹
University of Belgrade
Faculty of Philosophy
Department of Sociology
Belgrade (Serbia)
Željka G. Košutić²
Institute of Mental Health
Belgrade (Serbia)

CHARACTERISTICS OF TRANSITION TO ADULTHOOD OF YOUNG PEOPLE WITH MENTAL HEALTH PROBLEMS

(Translation In Extenso)

Abstract: The paper will discuss the characteristics of transition in adulthood of young people with mental health problems. Foreign, and especially domestic scientific research on how these young people reach adulthood and whether they differ from their clinically invisible peers, is extremely rare. Therefore the aim of our analysis was to describe the characteristics of the way young people with the diagnosis of mental disorders grow up. In constructing the conceptual framework of the study we proceeded from the integrative-systemic model of transition. This is a model that respects the so-called, structural, as well as subjective markers of adulthood. The first group consists of objectively visible indicators of the place on the growing-up scale. The second group of indicators relates to the degree of the subjective independence of the young person from his/her parents. Our main research assumption is that along with gaining the structural indicators of growing up, the subjective independence of young people is increasing. The sample included 50 respondents - users of psychiatric services at the Daily Hospital of the Institute of Mental Health in Belgrade. The data were collected via a questionnaire and processed by statistical methods. Findings have shown that the respondents are highly dependent on their parents: in financial, residential, and emotional respects. The transition of these young people to the adulthood is difficult, and what is particularly concerning is that, compared to the younger people, the older respondents in the sample are more dependent on their parents in all analyzed indicators of the place on the growing-up scale. Further research should deal with the causes and consequences of the ongoing and/or discontinued growing-up process of young people diagnosed with mental disorders.

Keywords: youth, mental disorder, adolescence, structural markers, subjective indicators

Introduction

The question of growing-up came into focus in social studies, particularly in sociology, during the second half of the 20th century which is, not without a reason, called the

¹ milanaljubic@yahoo.com

² zeljka.kosutic@gmail.com

century of youth (See: Ljubičić, 2012). Owing to such scientific interest and efforts, we have at our disposal a substantial body of knowledge about the transition to adulthood.

A number of authors advocates the opinion that the growing up of young people in modern societies does not differ from the growing up of their parents and that it implies gaining so-called „traditional transition markers.“³ In order to be considered as an adult, someone must complete studies, gain financial and residential independence and get married. The only conditionally called deviation from this established path refers to the postponement of key events⁴ (Roy et al, 2013), namely because of the macro-systemically induced pressures/opportunities affecting young people in the modern world (See: Ljubičić, 2012).

In contrast, other authors think that growing up in today's societies is destandardized and individualized, i.e. non-linear. Relations between parents and young people are now characterized by the movement between cooperation and interdependence in different spheres of life⁵ (Stanojević, 2012, Tomanović, Stanojević, 2015: 41). So, today young people not only leave the parental home later, but they are more likely to return home due to (the lack of) opportunities in the labour market and consequential financial dependence on their parents (Roy et al, 2013).

The third group of authors emphasizes that transition to adulthood is a subjective process in which so-called “structural markers” are not of crucial importance. Namely, judging by Arnett (2000), a much more significant role in emerging adulthood⁶ is played by the fact whether a young person assumes responsibility for his/her acts and whether he/she makes independent decisions (See: Galambos, Darrah, Magill-Evans, 2007). Accordingly, whether a young person is an adult or not is indicated by the answers to two questions: *Do you feel like an adult? What does it mean to you?*

However, despite developed theoretical models and numerous studies dealing with transition to adulthood, we know incredibly little about how this process proceeds in case of young people with mental problems. This topic was initiated as late as the 1990s, for pragmatic reasons⁷ (See: Gralinski-Bakker et al, 2005). The studies⁸ in this field have been initiated by economic logic – the need for reducing costs of treatment for mentally

³ Here we must remember an important fact, confirmed in scientific studies, that the growing up of young people is also culturally mediated. Our country, for example, belongs to the group of Southeast Europe countries where it is typical for young people to leave the parental home later (See: Tomanović, Ignjatović, 2010).

⁴ Merely another name for markers of adulthood.

⁵ In liberal-capitalist societies, in the era glorifying personal autonomy and individualism, during the growing-up process the young man is, paradoxically, forced to rely on family resources (See: Tomanović, 2012, Tomanović, Stanojević, 2015: 41).

⁶ Reaching adulthood implies the exploration of ideas, opportunities and life styles and brings important challenges of a mature view of oneself, making life choices (e.g. between education and employment), leaving the parental home or establishing emotional relationships – as a matter of fact, making independent decisions and accepting responsibility for oneself.

⁷ Mental illness most frequently appears in adolescence, although it is highly individualized (See: Karpur et al, 2005), and the cost price of its treatment and prevention is exorbitant (<https://www.nimh.nih.gov/health/statistics/schizophrenia.shtml>).

⁸ Research is mostly focused on examining key transitional delays and evaluating the programmes of social services provided for young people with mental problems.

ill young people. Since there are 10–20% of adolescents suffering from mental illness at the global level (<http://www.who.int/news-room/fact-sheet/detail/adolescent-mental-health>), these concerns are understandable.

Although still rare, the research indicates that transition to adulthood of young people with mental health problems is both individually variable and diversified (See: Gralinski Bakker et al, 2005) and aggravated by a number of factors. In comparison to their peers without the diagnosis of mental illness, it is far more difficult for them to gain so-called “traditional markers of adulthood”. Therefore, when it comes to education, the findings of the studies show that more than 60% of these young people do not complete secondary education (Davis & Vander Stoep, 1997) and it is extremely devastating to learn that the likelihood of those who will complete the education process is about 14 times lower in comparison to their peers without a diagnosis (Vander Stoep et al, 2010).

Another important marker of successful transition to adulthood – employment, is hard to achieve for all young people in the modern world⁹ (See: Tomanović, Stanojević, 2015), particularly for those with mental problems (Gralinski-Bakker et al, 2005), even in highly-developed countries such as France, Great Britain and Germany¹⁰ (Marwaha & Johnson, 2004). The likelihood of their being employed is estimated to be 4 times lower than in case of their peers without mental illness (Gralinski-Bakker et al, 2005), while their employment status is extremely uncertain as well (See: Karpur et al, 2005) even when they work in a protected setting (Davis & Vander Soep, 1997).

In respect of residential opportunities for young people with mental difficulties, substantial residential dependence can be observed (Roy et al, 2013). Although young people, independently of their mental health state, they perceive residential independence as an important and socially normed link on their growing up path, those with mental problems live with their parents significantly more often, without any intention of moving out. They more frequently return and/or plan to return to the parental home after living independently, even if they are residentially independent, e.g. when they live in flats shared with others.¹¹ On the other hand, those who have achieved residential independence from their parents most commonly do not make that decision themselves. It happens that young people undergoing a psychotic episode are involuntarily displaced from the parental home by others: parents and/or therapists (Roy et al, 2013). Finally, separated in such a manner, they encounter a series of complex challenges which are in conflict with their ability to resolve development tasks without any assistance and support of significant figures, which may result¹² in negative life outcomes (Davis & Vander Stoep, 1996, p. 13).

⁹ For example, according to 2004 data for 34 observed countries, the unemployment rate of young people (between 15 and 24 years of age) was below 10%, exclusively in several countries. Those were Japan, Germany, Norway and Iceland, whereas Serbia was among the countries with the highest unemployment rate among young people (47.1%), together with Greece and Spain (Eurostat, 2014, according to: Tomanović, Stanojević, 2015).

¹⁰ Based on the data for the year of 2000, this rate for the clinically invisible population ranged from 71% in Great Britain to 62.2% in France and 65.4% in Germany (See: Marwah & Johnson, 2004).

¹¹ As a rule, institutional accommodation is reserved for those young people whose families are economically vulnerable (Gralinski-Bakker et al, 2005).

¹² The task before young people, no matter whether they have mental problems or not, is to develop their psychological autonomy, to review their relationship with parents, to develop and maintain

It is supported by the findings of numerous studies that a partnership has a special place in gaining the adulthood status. Just as their peers without a diagnosis, young people with psychological difficulties also perceive themselves as substantially more mature if they are in steady emotional relationships and if they have become parents (Overbeek et al, 2003). However, since celibacy among such young people is extremely present (Davis & Vander Stoep, 1997), it seems that they have difficulty in gaining this traditional marker of adulthood.

In contrast, it is comforting to know that the findings of some studies (See: Gralinski-Bakker et al, 2005) lead to a conclusion that a number of young people diagnosed with mental disorders successfully complete their schooling, find jobs, realize a relationship with a partner, becomes residentially independent and, finally, becomes a parent. Such positive life outcomes are found more often among better educated young people from wealthier families. Those are young people who are not prone to risky behaviours (e.g. psychoactive substance abuse; see Dragišić Labaš, 2012a), whose life goals are more realistic and who are more willing to assume responsibility for their own acts. It is also worth saying that the illness diagnosis is also one of the predictors of successfully completed tradition¹³ (Davis & Vander Stoep, 1997). So, young people with an affective disorder have an enviably level of functionality in comparison to those with the behaviour disorder, particularly those who have been found to suffer from psychosis.

There are fewer findings about the manner in which these young people perceive their place on their road to adulthood than those regarding the above-mentioned traditional markers. We should add that we know very little about another aspect of reaching adulthood. It is psychological autonomy gained by young people from their parents – the process during which new areas of interest are researched, competencies are examined and choices are made.

Based on the findings of the studies whose subject was not the examination of transition to adulthood, but which took it as a benchmark in creating family dynamics, it can be claimed with certainty that psychological separation from parents is highly compromised by the young person's illness (Kins, Soenens, Beyers, 2012; Vujović, 2013). The nature of illness is considered to affect the competence of young people diagnosed with a mental disorder in their assumption of a series of social roles defining adults, which is definitely compounded by the absence of systemic support (Overbeek, 2003). Moreover, there is often ambivalence towards abandoning the role of a (dependent) child, and even of the role of the person suffering from an illness (See: Ivanović, 1989). In comparison to their peers without mental illness symptoms, these young people are ascribed lower capability of impulse control, setting realistic goals, meaningful reaction and predicting the consequences of their own acts. They are considered to be unable to cope with everyday problems independently, so their parents frequently put them under intrusive control.¹⁴ There is also a permanent

close friendships and learn a number of skills necessary for coping with social, emotional and financial difficulties.

¹³ Profiling is based on a scale measuring the independence degree in relation to: school achievements, employment status, arrest rate, recidivism, sources of income and residential status in the longitudinal perspective (three-year monitoring).

¹⁴ The findings of the *National Comorbidity Study* confirm that parental care and overprotectivity, together with parental authoritarianism, are important predictors of mental disturbance among general population (Overbeek, 2003).

danger of the young person's efforts being individualized – gaining autonomy from parents can be disavowed and recognized as a symptom of illness. Such assessment leads to the expected outcome – control over the behaviour and all aspects of the young person's life increases, and such imposed supervision is contrary to the anticipated and functional changes in dynamics – limits, hierarchy and roles in families with adolescents (Milojković, Srna, Mićović, 1997; Dragišić Labaš, 2012 b). The lack of parental flexibility, the inviolability of their authority and omnipresent control, together with the absence of permission to the young person to achieve independence even through rebellion, have negative consequences – (poor) school achievements, (equally poor) feeling of competence, (non-)acceptance by peers and inclination to risky behaviour (See: Soenens & Vansteenkiste, 2010). All this together also colours the externally visible road to adulthood: they are isolated, left without any social capital¹⁵, rarely start emotional relationships and lack both interpersonal and professional skills needed for employment. In other words, these young people are at a high risk of remaining *stuck* on their growing up road owing not only to systemic obstacles, but also to their family dynamics, created (also) around their illness.

Aim and research questions

This essentially pioneering and explorative study has the most general aim of describing characteristics of transition to adulthood of young people diagnosed with a mental disorder. Our more specific aims were to establish how far these young people have gone in gaining external markers of transition to adulthood, to what extent they feel dependent on their parents in subjective terms, as well as to investigate the significance of reaching adulthood for them. We started from the hypothesis which has been confirmed in the research into the connection between externally visible markers of adulthood and subjective perception of independence from parents (See: Dragišić Labaš, Ljubičić, 2012). Our assumption is that simultaneously with reaching structural indicators, there is an ongoing process of gaining subjective independence.

For the conceptual framework of the analysis we chose the model we named “integrative-systemic”. This model integrates so-called traditional and subjective markers of adulthood. The first of the above-listed dimensions of the description is based on four externally visible markers of adulthood (Table 1). Those are: completion of education, employment, residential independence and entering a steady relationship/getting married.

In creating a subjective dimension of adulthood, we used the postulates of the systemic family theory and therapy, whose concepts crucial for our research can be summarized in this manner. Growing up is one of expected stressors affecting the family system and it demands changes in the family hierarchy and includes young people's gaining independence from parents. A successful outcome of transition to adulthood implies that the

¹⁵ They rely on the family support, which, as a rule, is multiply deprived: both regarding the mental health of other members of the family, and in respect of the material state and family structure. Namely, one of the studies shows that 27% families of these young people live below the poverty line. Judging by the findings of the researches quoted by Davis and Vander Stoep (1996), there is a surprisingly high percentage of these young people (40-44%) living in single-parent families in comparison to their peers without such diagnosis (24%).

family members have completed a number of development tasks, two of which we emphasize as particularly important: 1. parents have given up intrusive control and supervision of their offspring and allowed them to make independent decisions; and 2. young people have freed themselves from distinct emotional dependence on their mothers and fathers and won the battle for a more egalitarian relationship with their parents.

In order to describe subjective (in)dependence, we analyzed the perception of our respondents about whether any changes had occurred and about the direction of those changes in the relationship with the parents regarding parental control and personal autonomy (Table 1). We described parental authority with the aid of the assertions regarding the degree: of egalitarianism with parents and freedom of expressing opinions, as well as permitted verbal expression of disagreement. We made conclusions about the respondents' autonomy based on the assertions describing the degree: of freedom from parental control, emotional dependence and independence in decision-making. In order to capture the process of a young person moving on the road towards adulthood, we also introduced time determinants into the analysis. In that way – by comparing the presence of certain features in a time perspective – we detected two types of movement (towards dependence and towards adulthood) and two types of status (extremely dependent, extremely independent) on, conditionally speaking, the scale of subjective independence.

Since our research is pioneering in the domestic setting, we did not check up the hypotheses. Instead of that, we adopted the attitude of research ignorance and directed our analysis towards research questions: 1. What objective markers of adulthood were adopted by our respondents?; 2. Do they identify any obstacles in reaching independence and what are those?; 3. To what extent are they satisfied with their life in professional, family and emotional terms?; and 4) What is their status on the scale of the subjective dimension of adulthood?

Course, sample and instruments of the

The study were preceded by pilot research aimed at our becoming familiar with the key characteristics of transition of the young people with mental health problems. That study included the members of the socio-therapeutic Youth Club operating within the Clinic for Mental Disorders “Dr Laza Lazarević” in Belgrade. Those were seven girls and three boys between 20 and 35 years old, diagnosed with psychosis. The range of the respondents was almost complete, while the findings unambiguously pointed to the delay in transition to the adult age, both at the level of objective and subjective indicators of adulthood.

Bearing in mind the importance of this topic and the fact that no encouraging findings were reached, as well as the quantophrenic scientific trend, we decided to repeat the research on a larger sample. This time the sample consisted of 50 respondents: 24 boys and 26 girls between 18 and 30 years old. Those were the users of the services catered by the Day hospital for Adolescents within the Institute for Mental Health in Belgrade, who were diagnosed with a affective disorder with or without symptom of psychosis.

Both research stages used one segment of the questionnaire prepared by a group of researchers from the Faculty of Philosophy of the University in Belgrade, which examined transition to adulthood of young people in Serbia within the project *Challenges*

*of new social integrations: concepts and actors.*¹⁶ For the purposes of our research, we used part of the instruments referring to transitions to adulthood – events, plans and aspirations, as well as psychological separation. Namely, we evaluated the subjected dimension of adulthood by several assertions from Hoffman's Psychological Separation Inventory (PSI). In contrast to the original version, the questionnaire filled in by our respondents is substantially shortened and adjusted to the needs of this study. The obtained data are coded and processed in SPSS program, version 18. Due to the scope of the sample, no complex statistical analyses were applied, except for the chi-squared test, which we used to examine the existence of statistically significant connection between the variables.¹⁷

The research was conducted in October and November 2018.

Results of the analysis

Structural indicators of adulthood

An externally visible place where our respondents are on their road to adulthood was described with the aid of four key events in transition. Those are education, employment status, residential (in)dependence in relation to parents and partnership/marital status.

It transpired that the largest number of the respondents – 24 of them, or 48%, had secondary education. Eighteen respondents graduated from grammar school, three of them finished primary school while five of them had a college and faculty degree (Table 2). As many as 11 respondents were in the process of acquiring a college and faculty degree during our research.

Comparing the degree of education of the respondents and their parents, we observed an opposite trend in relation to the general population (See: Mojić, 2012). Namely, the parents of our respondents, fathers and mothers equally, have a higher degree of formal education (Table 2). The explanation for such state of affairs should be searched at the very beginning of illness which might affect the decision to continue schooling. That this thesis may be substantiated is also confirmed by the fact that 18 young people who graduated from grammar school – this being the status that implies inclusion in the process of acquiring a college/faculty degree – only five of them continued their schooling.

Our respondents' employment status is rather unfavourable. Eight of them are employed and out of them, four are employed in their own professions, while three are hired in lower-qualified work places. Three female students do temporary jobs. Six of them were dismissed/resigned and were unemployed at the time of the research, while half of our respondents had never been employed before (Table 3). Those are young people who just completed the educational process: 21 out of 25 respondents finished secondary vocational school or grammar school, while two of them had a faculty degree.

A logical question arose: was there any connection between their age and employment status? We assumed that older respondents were more frequently employed than

¹⁶ This project is financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

¹⁷ The work contains almost exclusively statistically significant values of the test aimed at better text economy.

the younger ones, and in order to establish that, we divided the sample into two age sub-groups: those between 18 and 24 years old (i.e. 29 younger respondents) and those between 25 and 30 years old (i.e. 21 older respondents). It turned out that there were no differences whatsoever regarding the employment status of the respondents from different age groups ($\chi^2=12.567$, Cramers'V=0.506, $p=0.083$), and also that among those who were not employed, there was a higher percentage of the older respondents in the sample.

On the other hand, most of our respondents – as many as 23 of them – are not trying to change their status of being unemployed. Those who are actively looking for a job do it most frequently through the youth cooperative (9), their friends and relatives (6) and, far more rarely through the National Employment Service (4) and job advertisements (3).

Less than one third of the respondents had their own income: salary, family pension or scholarship (Table 4). The others are, financially speaking, completely dependent on their parents and siblings. We should add that as many as 80% of them expect their parents to help them in the future as well, with no difference between older and younger respondents ($\chi^2=0.029$, Cramers'V=0.029, $p=0.841$).

This finding speaks in favour of the thesis that most of our respondents rely on informal networks. Almost all of the respondents (45 of them or 90%) recognize their parents as persons they would address in case of material deprivation. The significance of this finding is also confirmed by the fact that only one respondent would rely on the help of the official pillars of support – institutions, and only because he perceives his own family as highly dysfunctional.

Bearing in mind that the majority of our respondents are without any income, we posed a logical question whether financial dependence of the respondents constituted an economic burden to their families. Judging by the self-assessment of the material status, it may be concluded that supporting an unemployed member does not constitute a burden to most families. More than 75% respondents describe their families as well-off, quite well-off and perfectly well-off. The remaining 11 of them see the material status of their families as poor and very poor (Table 5).

On the other hand, the finding that the respondents find their families material status as good (25), very good (9) and four of them even excellent, may be questioned having in mind the fact that their parents obviously do not hold high social positions. As a matter of fact, almost 10% fathers and twice as many mothers are not employed; most of them are workers (about one third of fathers and somewhat below one third of mothers), while higher social positions of fathers and mothers that could be described as experts are held by only one fifth of the parents (Table 6). Finally, a more detailed analysis will show the usual finding that worse-off people tend to see their material status as better and vice versa, which is also true in case of our respondents. Therefore we learnt that the material status of the family is assessed as better by those respondents whose parents are unemployed or have worker professions, unlike the respondents whose fathers and mothers hold expert positions.

With the exception of one all our respondents depend residentially on their fathers and mothers. Namely, they all live in a household with one or both parents.

Such status is completely acceptable for 22 (44%) respondents, while others would like to gain residential independence. However, they live on with their parents because they have no funds to be able to move out (11), because they need parental care (7), be-

cause their parents depend on them (4) or find that they should go on living together (1), or because the respondents do not want to live on their own (1) (Table 7). It should also be emphasized that there is a significant statistical difference between the respondents from different age groups: becoming independent is far more important to older respondents, while the younger ones more often opt for living with their parents ($\chi^2=0.563$, Cramers'V=0.491, $p=0.003$).

Only six respondents expect substantial changes in the following year when it comes to their residential status. The others believe that they will still live with their parents. Such residential status is completely acceptable to five of these young people – they do not want to live on their own after all. The others identified steps to be taken in order to be residentially separated (Table 8). Most of them speculate that they might become independent only after the completion of their professional and/or educational transition. In their opinion, residential independence must be preceded by financial stability (*if I had a full-time job and income*) (40%) or the completion of the initiated educational process and employment (11%). Six respondents associate their residential independence with their mental health status, i.e. reaching psychological maturity. Special attention must be paid to the answer of one of the respondents who thinks that, in his case, becoming independent from his parents is impossible (Table 8). He explains why. He says that he has assumed a number of family obligations and believes that his family would fall apart if he gave up his responsibility.

It is quite likely that the family is the key point of support to these young people. When asked about the potential problems they might face in the following year, they listed unemployment (6), material deprivation (1), dependence on their parents (8), loneliness (9) or, more often, all of the above-listed (14) (Table 9), while they identify their parents as persons for support. They expect help from their parents in material and residential, as well as in emotional terms. The conclusion that the family is not only the primary, but also the only support network to our respondents is confirmed by the substantial percentage of these young people find loneliness (18%) or loneliness in combination with other existential concerns (28%) the key problem to be encountered in the future. That loneliness is distinct is confirmed by the fact that they spend their free time alone (48%), sleeping and/or being bored (32%), searching the internet and playing games (20%), reading (16%), or in the company of a family member (26%). Actually, only eight of them spend their free time with their friends. We believe that such reality is barely acceptable to our respondents, which is proved by their attempts to represent their everyday routine in a better light. This is how they do it: when asked to what extent they are satisfied with their relationships with friends, more than half of the respondents spending time alone (13 out of 24) answer that they are mostly or very satisfied with their relationships with friends, despite the fact that they do not even enter such relationships.

Speaking of the emotional status, we find that one fifth of the respondents have steady relationships (12 of them) while one of them is married (but does not live with the spouse). Nine respondents have had one or several shorter relationships in the past year, while about one third has been single most of the year. When we add those eight respondents without partner relationships to the latter, the percentage of the respondents who have been single the whole or most of the year increases to 44% (Table 10). Among these,

conditionally speaking, lonely young people we find a larger number of boys (13) than girls (8) and, more frequently – older respondents.¹⁸

We should be concerned about the finding that more than half of young people with partner relationships expect that they will break up in the following year, regardless of whether such relationships were assessed as steady or not. Nine respondents, most of whom are those who have been single most of the year, expect to find an adequate partner, while two of them expect to have a number of casual relationships. As many as eight of them have no expectations whatsoever regarding the change in their emotional status, while the biggest number of the young who have never had any partner relationships believe that they will be single in the following year as well (Table 11).

A great majority of them, or 64%, are not satisfied with their emotional status. The further analysis shows that the dissatisfied respondents are primarily the older ones, and then those who have no emotional relationships, either because they have broken up (4 out of 6) or have never had one (7 out of 8), or had on and off short relationships (6 out of 9). As expected, the young respondents with long relationships are more satisfied with their emotional status (8 out of 11).

Although more than half of our respondents are single – without a partner, most of them (41) want to start a family. Looking at percentages, the older respondents more often express this wish than the younger ones. For all of them family transition represents a sign of maturity (17), a way of finding a caregiver (6), the purpose of life (5), while two respondents have made this decision encouraged by adopted social norms (*That is what I should do*), or parents. In particular we would like to emphasize that for one fifth of the respondents (11 of them), more frequently for the older ones, starting a family constitutes a way of avoiding loneliness (Table 12).

Subjective dimension of reaching adulthood

For the sake of reminder, we described the subjective perception of the status by two dimensions. We named the first one parental authority, and it refers to the respondents' willingness to shake the family hierarchy by expressing disagreements with their parents, defending their attitudes and questioning whether mother and fathers know everything best. The second dimension describes the autonomy degree achieved by the respondents in relation to their parents in the following areas: independent decision-making, (lack of) freedom from parental control and an excessive need to get approval from fathers and mothers (emotional control). Based on these indicators we also described four positions the respondents have on the scale of, conditionally speaking, subjective adulthood. Those are: complete dependence and complete independence – those are statuses that do not change with the passage of time, but describe family relations as dysfunctional (rigid and chaotic), and as the processes in which the respondents become more dependent (dysfunctional movement) or gain independence in their relations with the parents (expected and functional process).

When it comes to the perception of parental authority, we have observed the following (Table 13). Less than half of the respondents, i.e. 18 of them, see their parents as

¹⁸ There is absence of statistically significant connection between the emotional status and variables: gender and age of the respondents.

persons who do not allow their authority to be questioned. For fifteen of them, parents have always been an inviolable authority, while three of them have built this attitude in the meantime. The change that may describe achieving egalitarianism with parents in a functional manner occurred in the event of 13 respondents – their parents no longer demand to be unconditionally obeyed. On the other hand, it must be emphasized that for the largest number of the respondents (18 of them), fathers and mothers have never represented such an authority. This observation leads to two possible conclusions: that so-called permissive parenthood is at work and that there is a hierarchy disbalance in the family.

Furthermore, we have found out that the majority of the respondents (27 of them) were not willing to express their opinions in the presence of their parents for fear of creating conflict. For only 12 of them we may say that they gain autonomy in a functional manner – with the passage of time they have gained this aspect of conflict independence, while 11 respondents have always had such freedom. In particular we should emphasize the finding that older respondents ($\chi^2=7.818$, Cramers'V=0.399, $p=0.050$) and male respondents are substantially more likely to refrain from expressing their attitudes in the presence of their parents in order to avoid conflict.

Twenty two respondents are forbidden to express verbal disagreement with their parents. For 16 of them, confronting fathers and mothers has never been an option, while for 6 of them it is excluded at the moment. The remaining 28 oppose their parents verbally. Out of that number, twelve have recently questioned these boundaries of parental authority, while the others (16 of them) this form of defending their own opinions is a usual way of functioning, which may point to the presence of hierarchy disbalance in their families.

The findings of the analysis segment referring to authority lead to the following conclusions: 1. the largest number of the respondents is either completely dependent or completely independent in relation to their parents; 2. a more functional way of moving towards adulthood, which is reflected in the change in family dynamics towards greater independence, is far less represented; while 3. the smallest number of the respondents moves from lower to higher dependence. Except for the case when expressing an attitude opposite to the parent's opinion is permitted, variables – age and gender – are not significantly connected with the ways of challenging parental authority. Younger respondents and girls in the sample have a higher degree of, conditionally speaking, conflict independence. Apart from that, it has been found that there is no significant statistical connection between the items describing authority and structural indicators of transition to adulthood.

Speaking of the dimension of autonomy (Table 13), it is pleasantly surprising to find out that more than half of the respondents do not see their parents as controlling: their parents have never supervised them intrusively or they do it to a smaller extent in comparison to the time when the respondents were younger. We may say that these respondents are given a chance to gain the status of adult people. However, a little over one third of respondents do not share this experience. Most of these young people are under constant supervision of their parents – currently they have the same status as when they were younger. In the case of five respondents there is a change in the direction of dependence: parental control is now more distinct than it was before.

The largest number of the respondents, about 73% of them, now decides independently about what they should do. A larger number (22 of them) has always had this privi-

lege, while 14 of them have gained them in the process of growing up. We may say that the latter group has made a functional step towards gaining subjective autonomy in relation to their parents. In the case of remaining 13 respondents, all decisions are made by their mothers and fathers. In that respect, for ten of them the situation has not changed since their childhood, while three of them have recently gained the status of more dependence.

Emotional dependence on the parents is distinct among half of the respondents. If we add those eight respondents with such a necessity being present recently, the percentage of the young we may label as emotionally dependent on their parents goes up to 67%. The others, or 16 of them, have emotionally separated from their parents to a sufficient level so now or generally they do not need their fathers and mothers to agree with their decisions.

This analysis supports the fact that: 1. the largest number of respondents has gained and/or always had autonomy in the domain of parental control and decision-making. Namely, most respondents are freed from intrusive parental supervision and make their decisions independently. However, since almost 70% of these young people are extremely dependent on their fathers and mothers emotionally, the previous finding must be accepted with some reservation. Moreover, we should point out another important finding – that the items used for evaluating autonomy, the older respondents have higher scores. In other words, these respondents show a higher degree of dependence on their parents.¹⁹ When we cross-referenced the structural indicators of transition to adulthood and autonomy indicators, we did not find significant statistical connection, with one exception. Namely, we observed a substantially lower degree of autonomy in independent decision-making among those respondents who had never been employed ($\chi^2=25.800$, Cramers'V=0.447, $p=0.040$).

Instead of the conclusion

Researching characteristics of the growing up of young people with mental health problems is not a frequent topic either in foreign or particularly in domestic scientific studies. We should also add that transition to adulthood is, as a rule, the topic researched by sociologists, who rarely have access to this group of young people. Therefore it is small wonder that the growing up of this population is completely unknown on a larger scale, and especially in our country. That is why this descriptive analysis, whose cognitive range is a modest, but equally valuable initial step – because we have no others – in clarifying this dark area.

Our aim was to describe the characteristics of the road to adulthood of young people with mental health problems. We have understood their growing up as a process of externally visible shift on the scale of structural markers and internal process of separating from parents. We have chosen this integrative-systemic model for a reference framework having in mind that the process of growing up is not continued or one-way, but highly dependent on externally imposed choices/possibilities, to a great extent shaped by cultural, family and personal matrix in which it takes place. In other words, internal growing up – separation from parents – goes hand in hand with gaining the externally visible status of adulthood. However, since gaining the status of *being adult* is also affected by mental illness, it is quite likely that reaching adulthood is largely aggravated.

¹⁹ Although not statistically significant.

When it comes to gaining external markers of adulthood, we have found that our respondents did not go far. Although the educational process is completed for most of them, except for 11 of them who are still studying, they all, except for one, live with their parents, only eight of them have full-time employment, while others have never been employed or have been dismissed/resigned. They are mostly single – without emotional partners, while many of them have never had a partner relationship. On the other hand, the majority of them find it important to become independent in relation to their parents. They are in the dependent position regarding their parents because of, in their own words, financial problems, still ongoing educational process, the need to be there for their parents, and personal immaturity.

As for the subjective dimension of growing up, we find that over half of the respondents openly express disagreement with their parents and do not consider their parents as inviolable authority, while younger respondents are more likely to challenge parental authority in this manner. Most of them are free from or have in the meantime gained freedom from parental control and a substantial degree of autonomy in decision-making. However, we have observed that over 65% of the respondents are extremely dependent emotionally on their fathers and mothers. It must also be pointed out that dynamics in the families of these young people changes relatively rarely in a functional way – by gaining larger independence of the young person in relation to his/her parents. It is more often that these young people have the status of describing family dynamics either as rigid – they are dependent on their parents, or as chaotic – there is no family hierarchy. On the other hand, it is concerning to see that the older respondents show a lower degree of independence in relation to parental authority, and lower autonomy. They probably have no hopes for work or family transition although they have completed their educational process. They have no social networks; they are rather lonely and spend time in social isolation, while their parents are the only point of support. This finding speaks of the specificities of relation dynamics in their families and it is expected taking into account the objective dependence – residential and material – of these people.

Although these young people, just as their peers without a mental disorder diagnosis, also represent a heterogeneous population, we believe that they share some common characteristics – both groups have in common the phenomenon of delayed adulthood or prolonged youth. On the other hand, we must draw a pessimistic conclusion that young people with mental health problems have minor chances to reach adulthood. It is reasonable to expect that in the future they will still remain *stuck* between being adults by the calendar, but dependent in all other aspects.

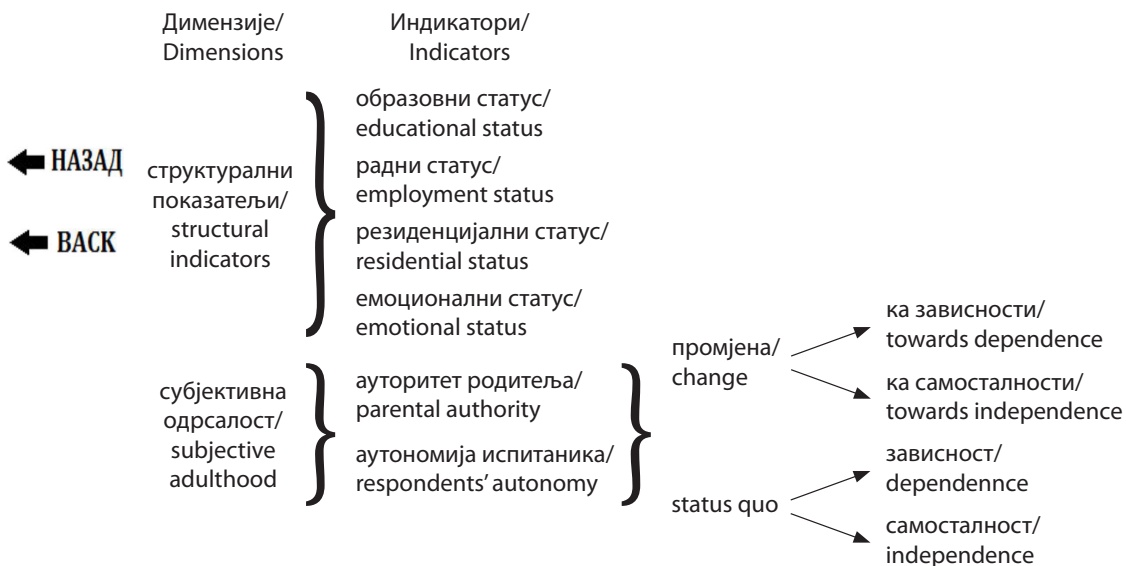
REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Arnett, J. J. (2000). Emerging Adulthood: A Theory of Development from the Late Teens through the Twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469–480.
- Davis M., Vander Stoep A. (1996). *The Transition to Adulthood among Adolescents Who Have Serious Emotional Disturbance*. New York: National Resource Center on Homelessness and Mental Illness, Policy Research Associates.
- Davis, M., Vander Stoep, A. (1997). The Transition to Adulthood for Youth Who Have Serious Emotional Disturbance: Developmental Transition and Young Adult Outcomes. *Journal of Mental Health Administration*, 24(4), 400-427.
- Dragišić Labaš, S. (2012a). The use of alcohol in the population of adolescents and young adults. *Sociološki pregled* 46(1): 35-56. doi:10.5937/socpreg1201035D [In Serbian]
- Dragišić Labaš, S. (2012b). The influence of the family and social context on the formation of young people social biographies. In: S. Tomanović, D. Stanojević, I. Jarić, D. Mojić, S. Dragišić Labaš, M. Ljubičić, I. Živković (eds.) *Young people - our present. Research of social biographies of young people in Serbia* (221-245). Beograd: „Čigoja štampa”, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu. [In Serbian]
- Dragišić Labaš, S., Ljubičić, M. (2012). Between Children and Parents: Housing (In) dependence and „Growing up”. *Sociologija*, LIV(2), 263–285.
- Galambos, L. N., Darrah, J., Magill-Evans, J. (2007). Subjective Age in the Transition to Adulthood for Persons with and without Motor Disabilities. *Youth Adolescence*, 36, 825–834.
- Gralinski-Bakker, J. H., Hauser, T. S., Billings, L. R., Allen, P. J. (2005). Risks along the Road to Adulthood: Challenges Faced by Youth with Serious Mental Disorders. In: W. D. Osgood, E. M. Foster, C. Flanagan, G. R. Ruth (eds.) *The Transition to Adulthood for Vulnerable Populations*, (272-304). Chichago: The University of Chicago.
- <http://www.who.int/news-room/fact-sheet/detail/adolescent-mental-health>, Retrieved: 03. 01. 2019.
- <http://www.nimh.nih.gov/health/statistics/schizophrenia.shtml> Retrieved: 03.01.2019.
- Ivanović, M. (1989). *Expression of emotions in the families of patients with the most common types of schizophrenia and the impact on the course of the disease*: doctoral dissertation. Beograd: Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu. [In Serbian]
- Karpur, A., Hewitt, B., C., Caproni, P., Sterner, H. (2005). Transition to Adult Roles for Students With Emotional/Behavioral Disturbances A Follow-Up Study of Student Exiters From Steps-to-Success. *Career Development for Exceptional Individuals*, 28(1), 36-46.
- Kins, E., Soenens, B., Beyers, W. (2012). Parental psychological control and dysfunctional separation–individuation: A tale of two different dynamics. *Journal of Adolescence*, 35, 1099–1109.
- Ljubičić, M. (2012). Psychological separation of young people: contribution to the construction of an integrative model of growing up. In: S. Tomanović, D. Stanojević, I. Jarić, D. Mojić, S. Dragišić Labaš, M. Ljubičić, I. Živković (eds.) *Young people - our present. Research of social biographies of young people in Serbia* (245-273). Beograd: „Čigoja štampa”, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu. [In Serbian]

- Marwah, S., Johnson, S. (2004). Schizophrenia and employment - a review. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol.*, 39(5), 337-49.
- Milojković, M., Srna, J., Mićović, R. (1997). *Family Therapy*. Beograd: Centar za brak i porodicu. [In Serbian]
- Mojić, D. (2012). Educational resources, orientation and youth work. In: S. Tomanović, D. Stanojević, I. Jarić, D. Mojić, S. Dragišić Labaš, M. Ljubičić, I. Živković (eds.) *Young people - our present. Research of social biographies of young people in Serbia* (pp 95-111). Beograd: „Čigoja štampa”, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu. [In Serbian]
- Overbeek, G., Vollebergh, W., Meeus, W., De Graaf, R., Engels, R.C.M.E. (2003). *Young adults' parental bonds, partner relations, and mental disorders: Results from the Netherlands Mental Health Survey and Incidence Study. Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 38, 669-676. Available at: <https://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/823/c5.pdf?jsessionid=43CF7589D16A23158ABA44549FAD2BD3?sequence=33>
- Roy, L., Rousseau, J., Fortier, P., Mottard, J-P. (2013). Housing and Home-Leaving Experiences of Young Adults with Psychotic Disorders: A Comparative Qualitative Study. *Community Ment Health J*, 49, 515-527.
- Soenens, B., Vansteenkiste, M. (2010). A theoretical upgrade of the concept of parental psychological control: Proposing new insights on the basis of self-determination theory. *Developmental Review* 30, 74-99.
- Stanojević, D. (2012). Characteristics of the social position of young people. In: S. Tomanović, D. Stanojević, I. Jarić, D. Mojić, S. Dragišić Labaš, M. Ljubičić, I. Živković (eds.) *Young people - our present. Research of social biographies of young people in Serbia* (53-81). Beograd: „Čigoja štampa”, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu. [In Serbian]
- Tomanović, S. (2012): From youth to social biographies of young people in the post-socialist transformation of the Serbian society: the conceptual and contextual framework of the research. In: S. Tomanović, D. Stanojević, I. Jarić, D. Mojić, S. Dragišić Labaš, M. Ljubičić, I. Živković (eds.) *Young people - our present. Research of social biographies of young people in Serbia* (9-43). Beograd: „Čigoja štampa”, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu. [In Serbian]
- Tomanović, S., Ignjatović, S. (2010). The significance and meaning of family transitions for young people: The case of Serbia in comparative perspective. *Annals for Istrian and Mediterranean Studies*, 20 (1), 27-40.
- Tomanović, S., Stanojević, D. (2015). Young people in Serbia 2015: states, perceptions, beliefs and hopes. Beograd : Friedrich Ebert Stiftung, SeConS Grupa za razvojnu inicijativu, Službeni glasnik. Available at: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/12065.pdf>, retrieved: 03.01.2019. [In Serbian]
- Vander Stoep, A., Shirley, J., Beresford, A. A., Weiss, S. N., McKnight, B., Cauce, A. M., Cohen, P. (2000). Community-based Study of the Transition to Adulthood for Adolescents with Psychiatric Disorder. *American Journal of Epidemiology*, Vol. 152(4), 352-362.
- Vujovic, T. (2013). Psychopathology of parents as a factor of risk in the families of juvenile delinquents and psychiatric treated adolescents. *Sociološki pregled* 47 (4), 575-595. [doi:10.5937/socpreg1304575V](https://doi.org/10.5937/socpreg1304575V) [In Serbian]

APPENDIX / ПРИЛОЗИ

Табела 1: Димензије и индикатори интергративног модела транзиције у одрасло доба
Table 1: Dimensions and indicators of the integrative model of transition to adulthood

Табела 2: Степен формалног образовања испитаника и његових родитеља:
степен формалног образовања

Table 2: Degree of formal education of the respondents and their parents

Степен формалног образовања/ Degree of formal education	Испитаник/ Respondent No / %		Његов/њен отац His/her father No / %		Његова/њена мајка His/her mother No / %	
Основна школа/ Primary school	3	6,0	3	6,0	1	2,0
Средња стручна школа/ Secondary vocational school	24	48,0	19	38,0	19	38,0
Гимназија/ Grammar school	18	36,0	2	4,0	6	12,0
Виша школа/ College	1	2,0	5	10,0	4	8,0
Факултет/ Faculty	4	8,0	21	42,0	20	40,0
Укупно/ Total	50	100,0	50	100,0	50	100,0

Табела 3: Радни статус испитаника
Table 3: Employment status of the respondents

Испитаник је запослен:/ Respondent is employed:	Φ / f	%
у својој струци/ in his/her profession	4	8,0
у другој струци, ниже квалификације/ in another profession, lower-qualified	3	6,0
у другој струци, више квалификације/ in another profession, higher-qualified	1	2,0
повремено радно ангажован/ temporary employment	3	6,0
у другој струци, ниже квалификације тренутно не ради, дао или добио отказ/ in another profession, lower-qualified, currently not employed, resigned or was dismissed /	6	12,0
не, никад није радио/ла/ no, never worked before	25	50,0
не, студира / no, currently studying	8	16,0
Укупно / Total	50	100,0

Табела 4: Извори испитаникових прихода
Table 4: Sources of the respondent's income

Извори прихода/ Sources of income	Φ / f	%
Плата / Salary	8	16,0
Породична пензија/ Family pension	3	6,0
Стипендија/ Scholarship	3	6,0
Нема приходе/ Without income	36	72,0
Укупно/ Total	50	100,0

Табела 5: Материјални статус породице – самопроцјена испитаника
Table 5: Material status of the family – respondents' self-assessment

Материјални положај породице је: Material status of the family:	Φ / f	%
Веома лош/ Very bad	1	2.0
Лош/ Bad	10	20.0
Добар / Good	25	50.0
Веома добар/ Very good	9	18.0
Одличан/ Excellent	4	8.0
Укупно/ Total	49	98.0

Табела 6: Радни статус родитеља испитаника
Table 6: Employment status of the respondents' parents

Радни статус Employment status	Оца/ Father		Мајке / Mother	
	Ф / f	%	Ф/ f	%
Незапослен / Unemployed	4	9.1	9	19.1
Радник/ Worker	15	34.1	13	27.7
Службеник/ Employee	5	11.4	8	17.0
Стручњак/ Expert	9	20.5	10	21.3
Пензионер/ Pensioner	11	25.0	6	12.8
Домаћица/ Housewife			1	2.1
Укупно/ Total	44	100	47	100

Табела 7: Разлози због којих испитаници живе са својим родитељима
Table 7: Reasons why the respondents live with their parents

Са родитељима живи због тога што:/ He/she lives with his/her parents because:	Ф/ f	%
Одговара му, не би да се сели/ It is convenient and he/she does not want to move out	22	44.0
Родитељи мисле да је то најбоље, а он/а би да се одсели/ Parents think it is best, while he/she would like to move out	1	2.0
Волио би да се одсели, али је родитељима потребна његова помоћ/ He/she would like to move out, but parents need his/her help	4	8.0
Волио би да се одсели, али има много обавеза/ He/she would like to move out, but has many obligations	3	6.0
Волио би да се одсели, али му значи помоћ родитеља/ He/she would like to move out, but finds parental help necessary	7	14.0
Волио би да се одсели, али нема финансијских могућности/ He/she would like to move out, but has no financial possibilities	11	22.0
Нема са ким да живи, а не би волио да буде сам/ He/she has no one else to live with, but would not want to be alone	1	2.0
Живи сам/ He/she lives alone	1	2.0
Укупно/ Total	50	100.0

Табела 8: Предуслови стамбеног осамостаљења испитаника
Table 8: Preconditions for the respondents' residential independence

Предуслови стамбеног осамостаљења / Preconditions for residential independence	Ф / f	%
Завршетак студија, добијање посла / Completion of studies, getting a job	11	23.9
Посао/ Job	20	39.1
Стабилно здравље, финансије / Stable health, finance	1	2.2
Здравље / Health	2	2.2
Психолошка зрелост / Psychological maturity	3	2.2
То није могуће / It is impossible	1	2.2
Већ је самосталан / He/she is already independent	3	6.5
Не жели да се осамостали / He/she does not want to be inde- pendent	5	10.9
Укупно / Total	46	100.0

← НАЗАД

← ВАСК

Табела 9: Проблеми са којима би се испитаник могао сустрести у наредних годину дана
Table 9: Problems to be potentially encountered by the respondent in the following year

Испитаник би се могао сустрести са сљедећим проблемима: The respondent might encounter the following problems	Ф / f	%
Незапосленост / Unemployment	6	12.0
Материјална оскудица / Material deprivation	5	10.0
Зависност од родитеља / Dependence on parents	8	16.0
Лоши породични односи / Poor family relations	4	8.0
Усамљеност / Loneliness	9	18.0
Незапосленост, материјална оскудица, усамљеност / Unemployment, material deprivation, loneliness	14	28.0
Ништа од наведеног / None of the above-mentioned	4	8.0
Укупно / Total	50	100.0

← НАЗАД

← ВАСК

Табела 10: Емоционални статус испитаника у посљедњих годину дана
Table 10: Respondents' emotional status in the past year

Емоционални статус испитаника у посљедњих 12 мјесеци: Respondents' emotional status in the past 12 months:	Ф / f	%
У браку / Married	1	4.0
У дугој вези, живе одвојено / In a long relationship, living separately	12	22.0

← НАЗАД

← ВАСК

Имао/ла једну и/или више краћих веза / He/she had one or several shorter relationships	9	18.0
Раскинуо дужу везу / Broke up a long relationship	6	12.0
Био већи дио године сам-нема партнер / Has been single most of the year – has no partner	14	28.0
До сада није реализовао партнерску везу / Has had no partner relationship so far	8	16.0
Укупно / Total	50	100.0

Табела 11: Очекивања испитаника о емоционалном статусу у наредној години
Table 11: Respondents' expectations regarding their emotional status in the following year

Очекивања: емоционални статус испитаника у наредних 12 мјесеци / Expectations: respondents' emotional status in the following 12 months	Ф/ф	%
Биће у вези са садашњим партнером / He/she will stay in the relationship with the present partner	9	18
Ући ће у брак / He/she will get married	1	2.0
Излазити са бројним партнерима / He/she will date many part- ners	2	4.0
Улазак у стабилну везу / He/she will start a steady relationship	9	18
Прекид везе/развод / Break-up/divorce	7	14
Биће сам / He/she will be single	14	28
Нема очекивања / He/she has no expectations	8	16.0
Укупно / Total	50	100.0

← НАЗАД

← ВАСК

Табела 12: Мотивација за заснивање породице/ прокреације
Table 12: Motivation for starting a family/procreation

Испитаник жели засновати породицу због тога што: Respondent wants to start a family because:	Ф / ф	%
Тако треба - сви његови вршњаци имају породице That is what he/she should do – all his/her peers have families	1	2.0
Јер не жели да живи сам / He/she does not want to live alone	11	22.0
Јер то родитељи очекују / His/her parents expect that	1	2.0
Да би имао неко да се стара о њему када буде потребно In order to have someone to take care of him/her when necessary	6	12.0
Јер је то знак зрелости / It is a sign of maturity	17	34.0
Јер је то сврха живота / It is the purpose of life	5	10.0

← НАЗАД

← ВАСК

Не жели да заснује породицу / He/she does not want to start a family	9	18.0
Укупно / Total	50	100.0

Табела 13: Субјективна димензија одраслости: ауторитет и аутономија
Table 13: Subjective dimension of adulthood: authority and autonomy

Показатељи субјективне одраслости Indicators of subjective adulthood	висока зависност/ high dependence Ф / f	умјерена зависност/ moderate dependence Ф / f	ниска зависност/ low dependence Ф / f	потпуна независност/ complete independence Ф / f	Укупно Ф / f
	%	%	%	%	%
егалитарност са родитељима Egalitarianism with parents	15	3	13	18	49
	30.6	6.1	26.5	36.7	100
слобода у исказивању мишљења Freedom of expression opinions	21	6	12	11	50
	42	12	24	22	100
вербално испољавање неслагања Verbal expression of disagreement	16	6	12	16	50
	32	12,0	24,0	32	100
родитељска контрола Parental control	12	5	19	14	50
	24	10	38	28	100
емоционална зависност Emotional dependence	24	8	9	7	48
	50	16.7	18.8	14.6	100
самосталност у доношењу одлука Independence in decision-making	10	3	14	22	49
	20.4	6.1	28.6	44.9	100

← НАЗАД

← BACK